

Editor: *Vasile Burlui*

Redactor: *Oana Camelia Șerban*

Tehnoredactor: *Cristina Lucia Șutiu*

Coperta: *Diana Morărașu*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ELIADE, MIRCEA

Contribuții la filosofia Renașterii (1928). Itinerar
italian (1927-1928). Jurnal de călătorie/ Mircea

Eliade; Studiu introductiv de Oana Camelia Șerban - Iași:

Cartea Românească Educațional, 2021

ISBN 978-606-057-035-6

I. Șerban, Oana Camelia (pref.)

821.135.1

Grupul Editorial Cartea Românească Educațional
Copyright © Editura Cartea Românească Educațional, 2021
www.librariacartearomaneasca.ro/ecedu.ro

MIRCEA ELIADE

CONTRIBUȚII LA FILOSOFIA RENAȘTERII (1928)

ITINERAR ITALIAN (1927-1928) JURNAL DE CĂLĂTORIE

Studiu introductiv
de Oana Camelia ȘERBAN

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

¹² *Toamnă venețiană* (Pagini dintr-un Jurnal sentimental), în *Sinteza*, an II, nr. 10-11, ian.-febr., 1928, p. 5.

¹³ *Pe Via Garibaldi*, în *Cuvântul*, an IV, nr. 1068, 12 aprilie 1928, pp. 1-2.

¹⁴ *Tarvisto-Venezia*, în *Cuvântul*, an IV, nr. 1082, 29 aprilie 1928, pp. 1-2.

¹⁵ *Linii și culori romane*, [I], în *Cuvântul*, an IV, nr. 1092, 9 mai 1928, p. 1.

¹⁶ *Linii și culori romane*, [II], în *Cuvântul*, an IV, nr. 1095, 12 mai 1928, p. 1.

¹⁷ *Reportagii: La Tivoli cu erudiții*, în *Cuvântul*, an IV, nr. 1091, 8 mai 1928, p. 1.

¹⁸ *La Ernesto Buonaiuti*, în *Cuvântul*, an IV, nr. 1112, 29 mai 1928, p. 1. Despre Buonaiuti, în viziunea lui Mircea Eliade, vezi și articolul: *Portrete italieni – Ernesto Buonaiuti*, în *Cuvântul*, an III, nr. 670, 28 ianuarie 1927, pp. 1-2.

¹⁹ *De vorbă cu Giovanni Gentile*, în *Cuvântul*, an IV, nr. 1100, 17 mai 1928, pp. 1-2. Personalitatea și operele lui Gentile constituiau în perioada respectivă una dintre prezențele culturale ale «itinerarului spiritual» al lui Mircea Eliade. Vezi și articolul: *Ultima carte a lui Gentile*, în *Cuvântul*, an III, nr. 697, 28 februarie 1927, p. 2.

²⁰ În cursul discuției sunt citați: Bernardino Varsico (1850-1938), Piero Martinetti (1872-1943), Antonio Aliotta (1881-1964), Giuseppe Rensi (1871-1941), profesori universitari italieni, autori de studii și comentarii filosofice în epoca la care se referă Gentile, precum și Arturo Farinelli (1867-1948), scriitor, filolog, istoric și filosof italian și Rudolf Eucken (1846-1929), filosof german.

CUPRINS

STUDIU INTRODUCATIV (Oana Camelia ȘERBAN)	5
CONTRIBUȚII LA FILOSOFIA RENAȘTERII (1928)	25
Capitolul I. Umanismul, conciliile și venirea grecilor	27
Capitolul II. Restaurarea și depășirea valorilor antice	43
Capitolul III. Renașterea filosofică în Spania	61
(ITINERAR ITALIAN) (1927, 1928)	81
NOTE	145

STUDIU INTRODUCŢIV

*Diavolul pierde toate pariurile din nordul Italiei.
Eterna reîntoarcere, în itinerarii italiene: Joyce,
Papini şi Eliade*

Ce-ar fi dacă, într-o zi sau într-o noapte, un demon s-ar strecura la dumneavoastră când sunteţi absolut singuri şi v-ar spune: 'această viaţă pe care o trăieşti acum şi pe care ai trăit-o până acum va trebui să o trăieşti încă o dată şi de nenumărate ori; şi nu va fi nimic nou în ea, ci fiecare durere, bucurie, fiecare gând şi fiecare suspin şi totul, oricât de mic sau de important în viaţă se va întoarce din nou, totul la fel, în aceeaşi succesiune – chiar şi acest păianjen şi aceste raze de lună printre copaci şi chiar şi acest moment şi chiar şi eu. Clepsidra eternă a existenţei este răsturnată din nou şi din nou şi tu odată cu ea, grăunte de ţărână.'. Nu v-aţi arunca la pământ şi l-aţi blestema, scrâşnind din dinţi, pe demonul care v-a vorbit aşa?

(Fr. Nietzsche, *Aşa grăit-a Zarathustra*)

Sau poate aţi încerca, plini de blândeţe, să luaţi viaţa de la capăt. Nu pentru că fiecare bucurie va aduce după ea un plânset, ci pentru că fiecare suspin imită un surâs. Demonul eternei reîntoarceri are un călcâi al lui Ahile: nu are habar că pentru ca ceva să se întoarcă în lumea asta, trebuie să fie dorit. Orice loc, orice amintire,

orice suflet și orice emoție ajung trocuri cinstite cu viața: cineva poate fi dispus să scrâșnească din dinți oricât, dacă la capăt de drum are o clipă de fericire. Ca mântuirea să se scrie în lumina eternei reîntoarceri, creștinii au trebuit să creadă în a doua venire a lui Hristos. De atunci, eterna reîntoarcere a devenit, de fapt, nu un mit, ci un pariu. Mai cu seamă, pariul neînțeles de majoritatea muritorilor, speriați de a lua viața de la capăt, a dat naștere mitului. Însă rescris, aforismul nietzschean poate prinde o nuanță pascaliană, ca cea pe care am îndrăznit-o mai jos:

„Fiecare durere, bucurie, fiecare gând și fiecare suspin și totul, oricât de mic sau de important în viață, are legătură întotdeauna cu un altul. Ca toate să se întoarcă, trebuie ca toate chipurile acestor emoții să vrea să ia lumea de la capăt alături de tine. Dacă un asemenea om nu există, iar tu nu crezi, nu pierzi nimic. Dar dacă un asemenea om există și tu nu ești dispus să răstorni clepsidra cu el, din nou și din nou, pentru puțină fericire, atunci ai pierdut totul.”

Eterna reîntoarcere e posibilă și în contratimp. Poate că Papini o face posibilă pentru Joyce, iar Eliade pentru Papini, sau pentru Joyce, sau pentru amândoi. Cert e că demonul eternei reîntoarceri a pierdut toate pariurile din Nordul Italiei: căci toți cei care au scris de aici au călcat unii pe urmele altora. Și-au cunoscut intimitatea din care au scris, biblioteca în care s-au adăpostit de lume, casele din care s-au rugat, reciproc, să nu se uite. Sau mai mult, așa cum îi spune Gentile lui Eliade, după un interviu, să nu se ferească de amintirea patriei celuilalt: „dacă pleci, amintește-ți, te rog, de țara mea”. Dar să vedem de ce itinerariile italiene sunt, fără ezitare, formula unei eterne reîntoarceri.

În 1920, perla Adriaticii rămâne fără unul dintre cei mai intriganți rezidenți. James Joyce vede pentru ultima dată întâlnirea dintre munte și mare, dintre înălțimi aride și abisuri învolburate în iulie. Pleacă în miezul verii, deși a ajuns aici pentru întâia dată cu zece ani înainte de Primul Război Mondial, într-o zi mohorâtă de octombrie. Poate asta l-a inspirat să scrie *Oamenii din Dublin*, roman săvârșit aici, de unde s-a scris integral *Portret al artistului la tinerețe*. Tot aici, orașul portuar inspiră lumea celor *Exilați*, iar *Muzica de cameră* se aude cel mai bine când apa lovește stânca, deși volumul de versuri a fost adaptat muzical abia mai târziu. În Trieste se scriu și primele pagini din *Ulișe*: orașul seamănă cu Dublinul anilor 1904, când Joyce vede astfel pentru prima dată Italia, eroul lui Homer devine Leopold Bloom, Penelopa are șansa la o a doua viață narativă prin Molly Bloom, iar Telemah ia istoria de la capăt prin Stephen Dedalus. Aici, în orașul-port, unde germanii, slavonii și latinii au creat mai curând o graniță culturală, decât una geografică, există, de fapt, o zonă de contingență între viață și moarte, între destin și posibilitatea de a lua viața de la capăt. Un oarecare germene al *mitului eternei reîntoarceri* există. Poate tocmai Triestele lui Joyce dă naștere lucrării lui Eliade.

Dar să vedem ce înseamnă *eterna reîntoarcere* a lui Eliade la Renaștere, așadar, la Italia. O vom desluși, mai întâi, printr-o lucrare științifică neisprăvită, *Contribuții la filosofia Renașterii*, pentru ca, mai apoi, să aflăm din jurnalul de călătorie în Italia ce personalități ale anilor 1927-1928 au influențat radical lectura lui Eliade asupra filosofiei și literaturii renascentiste.

*

Deși avem așteptarea de a găsi o lucrare de nuanță scolastică, teza de licență a lui Mircea Eliade e, mai degrabă, o evaluare a Renașterii din perspectiva intersecției dintre metafizică, religie și artă. Cei pasionați de filosofie vor găsi, în aceste pagini, începutul unui demers de cercetare care viza nouă capitole: doar trei au fost scrise în vederea finalizării studiilor de licență, reprezentând o investigație filosofică dublată de un jurnal de călătorie în Italia anilor 1927-1928. Memoriile lui Eliade sunt, din acest punct de vedere, cel mai bun raport de progres al unei cercetări. Mai înainte însă de a surprinde în ce măsură argumentele avansate în lucrarea sa sunt, în mod surprinzător, rezultatul întâlnirilor fericite cu Papini sau Gentile, să vede ce presupun tezele filosofice pe care Eliade le scrie la vârsta de 21 de ani.

*

*„Renașterea Antichității”: umanismul de „după”
 întoarcerea grecilor*

Primul capitol este dedicat umanismului, ca paradigmă renașcentistă. Este perioada în care literatura are putere morală și politică asupra lumii: Petrarca îl reia pe Vergilius al lui Dante și reușește, ca și Boccaccio, să întoarcă cititorul la două probleme fundamentale pe care platonismul și creștinismul le-au salvat, dar la care aristotelismul rămăsese indiferent: relația dintre

„creațiune și providență”, respectiv relația dintre „nemurire și fericire”. Eliade apare, în aceste pagini, ca un evaluator riguros al filosofiei renașcentiste. Dezamăgit de figuri „mediocre ca pătrundere filosofică”, precum Salutati, Eliade investighează în ce măsură Renașterea este, totuși, reflexul mental și filosofic al lumii elene, care obligă cel puțin la o metafizică speculativă. Faptul că ea nu atinge vârsta filosofiilor de sistem, simptomat dominantă în modernitatea post-renășcentistă, rămâne un eșec datorită atașamentului față de tradiția scolastică. Abia depășirea ei de către Descartes, în primele decade ale raționalismului, va alimenta spiritul reformist, protestant, care contrapune Renașterii, ca epocă a revoluției claselor înalte, revolta claselor medii și de jos, printr-o interpretare ascetică a lumii.

Totuși, pentru studentul Eliade, Renașterea rămâne la probleme de natură platoniciană.

„În acel veac, toți aveau nevoia de literatură și un discurs erudit, elegant, pur, prețuia cât o bătălie câștigată. Dar toată această felurită mișcare, toate aceste studii și descoperiri documentare nu înaintau filosofia. Problemele rămâneau la aceeași poziție petrarchească minus argumentul creștin în favoarea lui Platon.”

Fără să o mărturisească explicit, Eliade e interesat de schimbarea paradigmatelor de gândire în istoria ideilor și de ceea ce poate fi recunoscut drept un indicator de progres al mentalităților europene. Cum e posibil să mergi mai departe de Platon în timpul lui Ficino? De ce retorica, atât de blamată de sofști, cucerește sferele discursului public florentin, fără să aducă, prin această mișcare, și o reluare a argumentelor metafizice referitoare la natura ființei, problema conștiinței de sine sau relația cu nemijlocitul?

„Dacă Evul Mediu a păcătuit prin excesul de dialectică și prin deșertăciunea silogismelor, umanismul păcătuiește prin exaltarea formei.”

Pentru Eliade, Renașterea, mai cu seamă prin literatură, e o epocă a manierismului, a simbolurilor, a eleganței discursive, dar nu a maturității discursului. Cu privire la autorii Renașterii, Eliade se pronunță tranșant:

„(...) tot ce scriu [ei] e superficial, nesincer, literatură deșartă de simț și de cugetare, grotescă, emfatică. Atacurile antireligioase, polemicile triviale, versurile, descrierile după natură – toate acestea umaniștii le fac nu din efective și torurante convingeri, ci din dorința de a dovedi infinitatea resurselor limbii latine și plasticitatea variată a talentului lor oratoric. Umanismul, în genere, e imoral, aceasta o vom constata cercetând câțiva din a doua generație de umaniști.”

Observația lui Eliade este că între cele două valuri de umaniști – prima generație, a celor seduși de probleme scolasticii, și a doua, a literaților latini și a autorilor cu afinități pentru filosofie – cea din urmă vede potențialul filosofiei de a fi o creație în discurs, în limbă. „Chestiunile gramaticale se transformă în chestiuni filosofice”. Din acest punct de vedere, „introducerea elinismului în Italia” este un element de înalt interes pentru Eliade: curiozitatea pentru activitatea lui Crisolora în domeniul studiilor florentine ori reacțiile hermeneutice ale lui Ugo da Siena la valurile eleniste de promovare a filosofiei lui Platon și Aristotel sunt elemente de o semnificație evenimentială importantă în configurarea ethosului renașcentist.

Însă ceea ce reprezintă un element „exotic” în decorul filosofiei Renașterii este reprezentat de critica

moralei creștine de pe poziții epicureiene: studiile lui Valla despre reabilitarea plăcerii, ca expresie a fizicalismului și senzualismului organic, divulgă o atitudine aparte față de monahism, atât în termeni de „credință” cât și de „superstiții”, după cum atrage atenția Eliade. De fapt, Eliade vizează, prin această evaluare, întoarcere la grila antică de interpretare a virtuților etice și dianoetice, naturale și dobândite, pe care Aristotel le sistematiza pregătind terenul pentru modernitatea timpurie, capacitatea să distingă între oameni virtuoși dezinteresat și oameni virtuoși din utilitate. Faptul că „nu e nici o deosebire, sexualicește – așadar, eticește – între soț și amant (I, 39); de fapt, virtutea nu e decât utilul” ne arată că Renașterea începe să urmeze o structură teleologică. Tocmai de aceea, Eliade consideră că „onestitatea fără finalitate e un concept absurd Omului Renașterii”. Dintre moraliștii *quattrocentoului*, Filelfo și Pontano reapar în critica lui Eliade ca fiind exegeți ai aristotelismului și, cel mai important, autori care reiau etica ciceroniană, particularizând-o însă la scenarii antropologice, în care, atât datorica, cât și plăcerea, sunt comprehensibile prin acordul cu miturile, obiceiurile și tradițiile din care se inspiră.

Astfel, primul capitol al cercetării lui Eliade conchide asupra faptului că prima generație de umaniști ai Renașterii estetizează etica și politica, fără a produce un progres la nivelul istoriei și circulației ideilor filosofice. Această Renaștere e, mai exact, *renașterea Antichității*.

Abia capitolul II face loc spiritului științific renașcentist, anume, filosofic. Personalizarea religiei prin instrumentele transcendenței reprezintă, din acest punct de vedere, principala temă a Renașterii. Elanul

scientist concură cu cel mistic, susținut de „alchimia, ocultismul, cabala și teozofia orientală” care parazitează Florența. Cei care vor parcurge cu atenție aceste pagini vor descoperi un microb mistic care colonizează, mai târziu, *Istoria religiilor*. Renașterea confruntă, astfel, un curent teosofizant, la care se adaugă eclecticismul susținut de *Oroscopul Religiilor*, al lui Landino; intrarea, pe scena istoriei, a lui Luther, respectiv secularizarea puterii politice inițiată de Machiavelli, prin realismul secolelor XV-XVI. Despre „puterile” omului, în sensul de *potențe* sau *attribute ontologice*, Eliade se rezumă să vorbească exclusiv din perspectiva lui Ficino și a lui della Miradolla. Nu stăruie asupra sistemului filosofic al niciunuia dintre ei, pentru că adevărata miză e probarea tezei renascentiste potrivit căreia știința, filosofia și religia trebuie să corespundă, de vreme ce adevărul e numai unu. Această exigență, deși o prioritate, nu reprezintă o materializare urgentă în sistemul de gândire al lui della Mirandolla, cu atât mai puțin în cel expus de Ficino. Pentru amândoi, Eliade constată o simpatie uriașă înaintea astrologiei, care arată că „spiritul Renașterii se maturizează tardiv”. Totuși, astrologia nu trebuie să „răpească omului libertatea”. Dacă astrologia va fi o „suprastructură” a gândirii Renașterii, la nivelul fundamentelor, morala creștină și cea laică se vor izola reciproc. Și astrologia, și morala teoretizează libertatea, prin instrumente diferite, cu mize tot atât de distincte. Pomponazzi și, mai târziu, Gentile, susțin „libertatea virtuții”; Galilei devine, prin propria speță de viață, o lecție despre libertate; Campanella elogiază „superba independență” naturală a individului; în vreme ce Gelli și Machiavelli corelează capitalul de libertate uman cu manifestarea destinului, a norocului

și a contingențelor istorice. Toate aceste figuri tutelare ale umanismului târziu italian își găsesc locul în paginile lucrării lui Eliade, într-o sistematizare reflexivă, care ocolește detaliul pentru a formula un studiu hermeneutic cu privire la coordonatele filosofice ale Renașterii, nu la Renașterea filosofică a unui timp în care consecințele scolasticii devin tot mai vizibile în comportamentul erudit, moral și religios al societății acestui timp.

Ultimul capitol scris de Eliade în această cercetare atinge „mitul Inchiziției” și efectele sale asupra aprecierii și promovării „mișcării filosofice și științifice din Spania”. Care este filosofia de aur a Spaniei? Acea care pleacă de la evaluarea *Științei spaniole*. Lui Y Pelayo, Eliade îi dedică cele mai multe pagini ale studiului său, sub următoarea ipoteză: „nu Inchiziția a fost cea care a suprimat gândirea filosofică în Spania”. Astfel, ocolirea germenilor iberici din Renașterea socotită îndelung „prea italiană și prea engleză” e un gest hermeneutic nedrept. Filosofia spaniolă e constituită, genealogic, de „pasiunea de conciliație între Platon și Aristot”. Numai atât, și e suficient cât să vrei să parcurgi demonstrația lui Eliade până la capăt, pentru că orice cititor riguros într-ale filosofiei știe că între metafizica imanentistă a lui Platon și metafizica proiectată drept știința „de după natură” a lui Aristotel, între lumea inteligibilă a celui dintâi și Primul Motor Nemișcat al celui din urmă nu e cale de împăcare. Eliade se apără: *nu, însă doar la prima vedere*. De fapt, Platon și Aristotel hrănesc Renașterea ca ethos al armonizării. Nu este vorba doar despre o armonie formală, discursivă, artistică, ci una a paradigmelor de gândire concurente. Prin urmare, logica lui Lull combină

principiile logicii aristotelice cu un elan „platonice”. În Spania, Platon nu câștigă „academiile” așa cum se întâmplă în Florența: spaniolii sunt preponderent aristotelicieni, considerând doctrinele Stagiritului ca fiind neîmplinite. Asta nu scutește de un elan combativ nici tradiția hermeneutică aristotelică, nici pe cea platonice. Pereira, de pildă, una dintre figurile importante ale filosofiei moderne de dinainte de Descartes, caută să lege platonismul și aristotelismul într-o critică sistematică. Mai târziu, de Castro revizuieste corpusul aristotelic, nu fără a înțelege filosofia Stagiritului prin recurs la tradiția anterioară, pentru care „se înconjoară de toți comentatorii platonicieni și peripateticieni”. Pe rând, Servet, platonizant în ciuda nuanțelor christologice; Ramus, adversar al scolasticii postaristotelice; Valles, împotrivit metafizicii Stagiritului; Huarte, materialist neasumat; Hebreo, neoplatonist dedicat, își primesc locul în cercetarea lui Eliade ca autori care marchează decisiv și destinal „contribuțiile la filosofia Renașterii”. Din acest univers renașcentist, Vives, Sánchez și Valencia ocupă un loc aparte, ca precursori ai lui Descartes și Bacon, și atenți evaluatori ai distincției dintre *ratio speculativa* și *ratio practica*. Vives este mult mai aproape de Bacon: interesul său pentru rolul inducției în constituirea științei reprezintă o temă de reflecție baconiană *avant la lettre*, în vreme ce *Disputațiile* sale anticipează kantianismul, operând „categorii apriorice (*mentis artificio*)”. Tocmai de aceea, Vives este, în ochii lui Eliade, „tipul modernului echilibrat, adăpostit de furii antiperipatetice și de elanuri teosofic-platonizante”, semn că ceea ce caută autorul român în tabloul filosofic al Renașterii este o figură moderată în deconstrucția sistemelor scolastice de gândire.

Sánchez este apreciat pentru stilul elegiac, meditativ, însă mai cu seamă în direcția eseurilor lui Montaigne, decât a meditațiilor carteziene. Această distanță este una numai stilistică. Ideatic, Eliade consideră că „poziția lui Sánchez este aceea a lui Descartes”: există o îndoială care prevestește scepticismul metodologic cartezian în lucrările lui Sánchez. În plus, calitatea de medic îl aduce în proximitatea intereselor fizicist-senzualiste care inspiră *Tratatul despre pasiuni*. Nominalist, dezamăgit de explicațiile volatile și superficiale pe care le-a încercat știința de dinainte, Sánchez caută un soi de *mathesis universalis* care poate produce cunoaștere certă și evidentă, validă atât metafizic, cât și epistemic. Abandonează scolastica pasionată de silogistică și supune spiritul enciclopedic renașcentist unei relații intime și interdependente între cugetare și îndoială: „Cât cuget mai mult, mă îndoiesc mai mult și nu pot înțelege nimic perfect și definitiv.” Prin urmare, problema carteziană este problema lui Sánchez, observația lui Eliade emancipând, de fapt, rolul filosofiei spaniole în determinarea genealogică a raționalismului european.

Însă cercetarea științifică a lui Eliade se încheie aici, potrivit exemplarului înregistrat cu numărul 361 în arhiva bibliotecii Facultății de Litere și Filosofie, la acea vreme. Trei din zece capitole consemnate în sumar ne parvin în această formulă critică, din care lipsesc considerațiile cu privire la „Filosofia renașterii în Nord”, „Sistemele medii: Cardano, Cusano, Porta”, „Primatul naturii și al experienței: filosofia și știința. Leonardo, Galilei”, „Bruno”, „Campanella și fundamentele filosofiei moderne”, „Machiavelli și individul”. Prin titlul acestui ultim capitol neredactat, Eliade anunța intenția